

Gemma van Ree

De bijbel als literair werk

Wat kies je uit de bijbel, wanneer je daar op school werk van wilt maken? Om op deze vraag antwoord te kunnen geven, bezochten we in het kader van ons boekje *Een zoen van Europa. Literatuur van klasse* in 1992 drie deskundigen. Oud-testamenticus Ellen van Wolde is als hoogleraar verbonden aan de Katholieke Universiteit Brabant, Bas van Iersel was nieuw-testamenticus aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, en pastor Toon Rabou kent als pastoor van de parochie Heiliglandstichting en ex-docent katechese aan de pabo in Nijmegen de bijbel als bron van geestelijk leven. In gesprek met deze drie deskundigen stelden we lijsten samen van fragmenten die zij van wezenlijke betekenis achtten voor de kennis van de Heilige Schrift.

Voor Ellen van Wolde, die in een andere uitgave met de titel *Een zoen van Europa* - nu met de ondertitel *Literatuuronderwijs in Europees perspectief* en verschenen in 1995 - de bijbel als 'Europees familie-album' karakteriseerde, gelden twee keuzecriteria. Het eerste betreft de aard van de teksten zelf. In dat geval zijn er twee mogelijkheden: ofwel de teksten zijn verhalend, ze zijn kort en goed te lezen ofwel de teksten hebben een poëtisch karakter met een zekere afgerondheid en ze kunnen gelezen worden zonder dat er kennis nodig wordt geacht van de historische context. Een tweede criterium, dat bij dit laatste aansluit, is, dat er bij de selectie rekening wordt gehouden met het feit dat de teksten zo min mogelijk vóórkennis vragen. De bijbel is ontstaan tussen circa 2000 vóór Christus tot 150 ná Christus, dus in een zeer lange periode. De boeken vormen een reflectie op hun eigen tijd en daarin ligt vaak voor goed begrip een probleem.

Bas van Iersel vindt het Nieuwe Testament eigenlijk minder interessant dan het Oude Testament. Het Oude Testament bevat de levens van allerlei verschillende mensen, waarvan er velen samen het joodse volk vormen, terwijl het Nieuwe Testament geconcentreerd is op twee factoren: de persoon van Jezus van Nazareth en de eerste christelijke gemeente. Ook is het aantal literaire genres in dit testament veel geringer dan in het Oude Testament. De meeste teksten zijn immers verhalend of in de vorm van brieven geformuleerd, en daarnaast is er het boek van de Openbaring, dat visioenen bevat waardoor het in zekere zin een fictioneel karakter bezit. Maar er is in heel dit testament nauwelijks sprake van poëzie, terwijl deze in het Oude Testament rijkelijk aanwezig is.

Van Iersel hanteert bij zijn keuze van de teksten voor het Nieuwe Testament twee criteria. Het eerste is subjectief: hoe geslaagd vind ik de tekst als lezer of toehoorder en verwacht dat ik veel lezers, met name leerlingen van de bovenbouw, haar zullen vinden? Het tweede, meer objectieve criterium betreft de plaats die de tekst heeft gekregen in de hele receptiegeschiedenis buiten het

kerkelijk domein. Dat zijn verhalen, zonder welke men bepaalde aspecten uit onze cultuurwereld niet kan begrijpen. Dat geldt dan voor de taal, de literatuur en de beeldende kunst. Alle kunsten maken in hun thematiek gebruik van 'de grote code', zoals Northrop Frye die heeft genoemd, neergelegd in de bijbel.

Wat de beschikbare vertalingen betreft geven onze zegslieden de voorkeur aan de bijbel van de Katholieke Bijbelstichting (KBS), door de katholieken Heilige Schrift genoemd. De bijbel van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en de *Statenbijbel* zijn vertalingen die stáán, die dicht bij het origineel blijven van de Hebreeuwse bron, maar mede daardoor wat moeilijker te begrijpen zijn. Naast deze vertalingen is er sinds 1983 de *Groot Nieuws Bijbel* met de deuterokanonieke boeken, waaruit in 1996 een bloemlezing verscheen onder de titel *Legendarische Bijbelverhalen* (zie elders in deze *Tsjip*). Deze vertaling staat het verst van de oorspronkelijke tekst en is het eenvoudigste geschreven. We laten hieronder de door pastor Rabou, prof. Van Wolde en prof. Van Iersel voorgestelde lijst van werken uit het Oude en Nieuwe Testament volgen, telkens met hun commentaar. We sluiten de bijdrage af met de voorkeuren van enkele docenten godsdienst aan wie wij de lijsten hebben voorgelegd.

1 Het Oude Testament

1.1 Genesis

Gen. 1-4: *De schepping, Het paradijs, De eerste zonde, Kain en Abel*

EvW acht dit de alleroudste oergeschiedenis en daarnaast gaat het om mooie verhalen. De geslachtslijsten zou zij zelf overslaan. AR vertelt dat het scheppingsverhaal vaak wordt gezien als een evolutieverhaal, terwijl het eigenlijk een lied is dat je ook als lyriek moet waarderen.

Gen. 6, 5-9, 29: *De zondvloed*

Onmisbaar, een zo vertrouwd verhaal, zo vaak verbeeld (EvW). Het is extra interessant door de talloze literaire verwerkingen, bijvoorbeeld het toneelstuk *Noach* van A. Koolhaas en *De geschiedenis van de wereld in 10 1/2 hoofdstuk* van Julian Barnes.

Gen. 11, 1-9: *De torenbouw van Babel*

EvW heeft dit gekozen omdat het een kort verhaal en erg belangrijk in verband met de receptie-esthetica.

Gen. 12, 1-9: *De roeping van Abraham*

Een interessant verhaal (EvW), echt literatuur over het menselijk bestaan (AR).

Gen. 16 en 21, 1-21: *Hagars vlucht voor Sarai, Geboorte van Isaak, Abraham verdrijft Hagar en Ismael*

Boeiend om te lezen. Ze vormen samen een sterke eenheid (EvW).

Gen. 22, 1-20: *Abrahams geloof op de proef gesteld*

Zeer bekend, interessant, en leuk om te lezen (EvW). In Abrahams verdriet om het feit dat hij zijn zoon moet offeren lezen we de oerangst die overwonnen wordt (AR).

Gen. 25, 19-34: *Esau en Jakob*

Veel mensen halen dit verhaal en dat van Kaïn en Abel door elkaar (EvW). Het gaat om de eerste conflicten die in de bijbel worden beschreven.

Gen. 37: *Josef naar Egypte verkocht*

Mooi is het verhaal over de dromen van Josef met de buigende korenschoven en het vraagstuk van de macht die daarachter ligt. Met name ook in de receptie van de bijbel zeer frequent genoemd en verwerkt. Vgl. Josef in Dothan.

Gen. 39-41: *De 'Josef-cyclus'*

Josef in Egypte en zijn uitleg van de dromen van de Farao. Volgens EvW met name ook voor jongere leerlingen erg fascinerend. AR bevestigt dit: hij vertelt deze verhalen zelf tegenwoordig nog steeds in zijn katechese aan kinderen.

1.2 Exodus

In dit boek kan men nogal wat afgeronde verhalen vinden. Het Mozes-verhaal uit Exodus is volgens AR erg belangrijk in verband met de kennis van Pasen.

Ex. 2, 1-10: *Mozes' geboorte en opvoeding*

Ex. 3: De roeping van Mozes, De brandende braambos.

In deze teksten wordt de naam van God uitgelegd (EvW), heel essentieel.

Ex. 13, 17 tot 14, 31: *Doortocht door de Schelfzee*

Het water dat zich voor Mozes en de zijnen opent en zich achter hen sluit, zodat de Israëlieten gered en de Egyptenaren verdelgd worden. Heel belangrijk als je bedenkt hoezeer het in de cultuur terugkeert. Het is hier een probleem dat je je door films en boeken als een beeld hebt gevormd van het verhaal. Juist hier is terugkeer naar de tekst heel belangrijk (EvW).

Ex. 24: *De Verbondssluiting*

De 40 dagen en nachten die Mozes doorbracht op de berg, de twaalf stenen tafelen, de Wet en het gebod - ze vormen volgens EvW het hoogtepunt van de Mozes-cyclus en horen er dus bij.

1.3 Rechters

Rechters bevat verhalende en historische verslaggeving door elkaar. Het boek gaat over de oudste bestuurders van het joodse volk.

Recht. 13-16: *Simson*

Vormt een mooi afgerond geheel, dat kenmerkend is voor de rest van het boek en bovendien interessant om te lezen. Heel wat spreuken in verband met de persoon van Simson (Samson) zijn nog steeds actueel.

1.4 Samuel

Samuel is een doorlopend geheel, hier is de selectie wat willekeurig (EvW).

Sam. 17: *David en Goliath*

David verslaat de Filistijn Goliath. Een klassiek verhaal, levend in de receptie van alle tijden, een kort afgesloten geheel.

Sam. 11,1 - 12,7: *David en Bathseba, Nathans bestraffing, Davids berouw*

Juist de combinatie van twee genres is interessant: op het verhaal van David en de vrouw volgt de parabel van Nathan die David tot inkeer brengt.

1.5 Prediker

Pred. 1-5: *IJdelheid der ijdelheden, alles is ijdelheid*

Een poëtische tekst, ook nogal somber. Maar verwijst bijvoorbeeld naar Bob Dylan (EvW). De eerste hoofdstukken geven een goed idee van de kwaliteit van de tekst als geheel. AR vindt dit echte literatuur over het alledaagse leven.

1.6 Hooglied

Hgl, 1-5: *Lied der Liederen*

Dit vrolijke stuk uit het Hooglied is een goede tegenhanger van de Prediker-tekst (EvW), voor AR is het hooglied 'echte' literatuur over de liefde.

1.7 Profeten

EvW adviseert uit dit boek enkele fragmenten te kiezen die niet te saai of te moraliserend zijn. Haar keuze is de volgende:

Jer. 1, 1-2,9: *Roeping van de profeet Jeremia, De eerste profetie*

AR voegt daar de tempelrede aan toe: Jer. 7, 1-15. Dit is een heel sterk kritisch verhaal. Jeremia constateert dat de mensen de tempel heilig hebben verklaard maar hun medemensen laten stikken en dat is zijn grote verwijt, dominant in het hele boek.

Amos 3,9 - 4,3: *Profetie tegen de rijken*

Een tekst die leerlingen zeker zal aanspreken en voor alle tijden geldig is.

Jona 1-4: *Jona in en uit de walvis*

Dit verhaal moet je in zijn geheel lezen: zo is het altijd aan velen bekend geweest; het is een prachtig en rijk verhaal, ook in literair opzicht.

1.8 De psalmen

Psalm 119: *De heerlijkheid der Wet*

AR bepleit deze keuze om de literaire kwaliteit en de inhoud: onmisbaar wanneer men iets wil leren kennen van de wereld en Israel in denken en doen. In deze lange psalm (liefst 176 verzen) wordt de wet bejubeld en door middel van steeds andere synoniemen beschreven. AR: Laat leerlingen maar eens passages onderstrepen die zij mooi of treffend vinden, dan ontstaat er een eigen versie van de psalm.

2 Het Nieuwe Testament

2.1 De vier evangelieën

De levensverhalen van Jezus door Mattheus, Markus, Lukas en Johannes verschillen alle vier van karakter en optiek. BvI zou het liefste zien dat tenminste één evangelie in zijn geheel lezen wordt, vanwege de samenhang. Het Markus-evangelie is het kortst én het intrigerendst: Jezus staat in zijn verhaal voortdurend op tegenstand en zijn medestanders begrijpen niets van hem. Dat daagt de lezer uit om Jezus' handelen en denken wél te begrijpen. Het zal aardig zijn onderstaande keuze uit de vier evangelieën te vergelijken met de keuze uit de evangelieën die in Legendarische Bijbelverhalen is gemaakt.

Matth. 1-2 samen met Luk. 1-2: *De geboorte van Christus*

Het eerste verhaal geeft een patriarchale kijk, het tweede een matriarchale kijk op de gebeurtenissen (selectief en subjectie).

Matth. 5-7: *De bergrede*

Met deze lange redevoering is Jezus goed te typeren in zijn opvattingen (BvI). Voor AR vormt de bergrede een parallel met de uitspraken van Abraham en Mozes, en daarmee het hart van het christendom.

Matth. 13 en 25: *De gelijkenis van de zaaier* en *De gelijkenis van de talenten*

Twee parabels die veel metaforen bevatten. Interessant ook als fictie. (BvI)

Matth. 14, 1-12: *Dood van Johannes de Doper*

Dit verhaal, met de dochter van Herodes, Salome, in een belangrijke rol, speelt in de beeldende kunst een grote rol. AR ziet ook samenhang met De bekoring van Jezus en dat in combinatie met het verhaal van Dostoevski over 'de Groot-Inquisiteur' in *De gebroeders Karamazov*. Hierin wordt een vergelijking getrokken van drie geesten met de drie verleidingen aan het begin van het Mattheus-evangelie.

Mark. 14,1 - 16,8: *Passie en verrijzenis*

Het verhaal is intrigerend, vreemd en daardoor aantrekkelijk. Het slot is merkwaardig. Een jongeman zegt aan de vrouwen - wanneer Jezus niet meer in het graf is -, dat ze aan de leerlingen moeten vertellen wat zij gezien hebben en dat Jezus verrezen is. Geen van de vrouwen doet dit. Maar de lezer weet het, dankzij Markus, wél (BvI).

Luk. 15-16: *De verloren zoon, De onrechtvaardige rentmeester, Lazarus en de rijke vrek*

Drie wezenlijke parabels, menen BvI en AR, evenals die van De barmhartige Samaritaan.

Luk. 24 Verrijzenis en verheerlijking: *De Emmausgangers*

Een van de mooiste verhalen, vaak afgebeeld of als metafoor gebruikt. De Emmausgangers is het ontstaansverhaal van het evangelie. Jezus opent in dit verhaal de ogen van zijn leerlingen waardoor zij de Schriften verstaan (AR).

Joh. 1, 1-18: *Het vleesgeworden Woord. Proloog*

Een zeer diepzinnig gedicht, niet eenvoudig te verstaan, maar erg mooi en zeker de moeite van het samen bekijken in de klas waard.

Joh. 4: *Het gesprek met de Samaritaanse vrouw*

Een dialoog van Jezus en een vrouw die herhaaldelijk terugkomt in de receptie van de bijbel, op kunstwerken, etc.

Joh. 8, 1-11: *De overspelige vrouw*

Joh. 9: *De blindgeborene*

Dit is een voorbeeld van de wonderverhalen waarin Jezus iets van zijn goddelijkheid liet zien aan de mensen.

Joh. 11: *De opwekking van Lazarus*

Een verhaal met een sterk metaforische kracht.

Joh. 20: *Opstanding en eerste verschijning van Christus na zijn dood*

Herhaaldelijk is de verschijning van Jezus na zijn dood en verrijzenis aan zijn leerlingen, aan Maria Magdalena, aan de apostelen, aan de (ongelovige) Thomas. AR: 'Het evangelie van Johannes is ook belangrijk met het oog op de positie van de vrouw. Het is als geheel te groot, te veel en te moeilijk, maar het Paasverhaal met Maria Magdalena is prachtig; hier vind je verschillende betekenissen voor het woord "kijken". Maria Magdalena is - temidden van de mannen - de enige die waarnaar zij keek ook werkelijk heeft "gezien".'

2.2 Handelingen

Hand. 9: *De bekering van Saulus, Saulus in de Broederkring, Aeneas en Dorcas*

Hand. 25-28,10: *Paulus*

Paulus en het proces, zijn reis naar Rome en het verhaal van de schipbreuk bevatten de nodige spanning. Het verhaal heeft in de receptie geen rol gespeeld.

2.3 Apocalyps

Apoc. 1-8: *De Openbaring van Jezus Christus door Johannes*

Deze eerste acht hoofdstukken hebben in de cultuur een grote rol gespeeld en zijn bijvoorbeeld in de beeldende kunst herhaaldelijk tot leven gewerkt.

Apoc. 21-22,5: *Nieuwe hemel en nieuwe aarde, Het nieuwe Jeruzalem, Slot*

Dit verhaal gaat over de evangelist Johannes, die een visioen krijgt van de nieuwe wereld, het nieuwe Jeruzalem. Samen met het scheppingsverhaal in Genesis vormt dit verhaal één geheel. Ook in de receptie-geschiedenis als zodanig verbeeld.

De voorkeur van vier docenten

Docenten godsdienst/kathechese die wij vroegen naar hun voorkeurslijst laten er geen twijfel over bestaan dat de boeken *Genesis* en *Exodus* een must zijn. 'Leesgenoegen en fantasie-ontwikkeling zijn ermee gediend; ze vormen en belangrijke culturele en geestelijke bagage'. Het boek *Rechters* biedt aanknopingspunten voor 'wereldoriëntatie', *Prediker* en *Hooglied* dragen door hun poëtische stijl bij tot leesgenoegen en spiritualiteit. In tegenstelling tot pastor Rabou prefereren de docenten van de *psalmen 22 en 23* met daarin de tekst die Christus aan het kruis citeerde, vanwege hun grootse stijl. Uit het Oude Testament zouden zij graag ook de boeken *Ruth* en *Esther* lezen, uit het nieuwe de brieven van Paulus aan de *Galathen* en de *Korinthiërs*. Van de evangeliën heeft dat van *Markus* hun voorkeur, wat de andere evangeliën betreft sluiten zij zich aan bij de deskundigen. Een van de docenten beveelt aan om naast de bijbel eventueel andere werken te bekijken waarin de joods-christelijke wereld centraal staat, bijvoorbeeld *Darita's harp* van Chaim Potok, dat een helder beeld oproept van de joodse wereld. Ook het werk van Pinchas Lapide over de bergrede wordt aanbevolen.

Een aantal fouten uit de versie van 1992 is stilzwijgend gecorrigeerd. Enkele aanvullingen waren mogelijk. WdM